

OD ISTOG PISCA

PROZRACI

PROZRACI 2

DORĆOL

VRAČAR

ZAPISI SA DUNAVSKOG PESKA

LAGUM

SVETLANA
VELMAR-JANKOVIĆ

BEZDNO

Copyright © 1995, Svetlana Velmar-Janković
Copyright © ovog izdanja 2018, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Mojoj vidarici
prof. dr Slobodanki – Bobi Latinović,
oftalmologu

Sadržaj

Napomena 13

1858.

Idila na Ivanki. – Oluj se sprema u Srbiji. – Poseta lepe Ciganke. – Svetoandrejska skupština. – Malo i veliko primanje kod kneza Meterniha. – Miloš Obrenović po drugi put među Srbima. 21

1859.

Pripreme za odlazak. – Mihailo Obrenović prelazi granicu na Savindan 1859. – Putovanje po zemlji posle sedamnaest godina. – Iluminacija varoši kao veština. – Dolazak u Beograd. – Prvi dani i prvi meseci. – Mihailo sa Julijom putuje po Evropi. – Rat u Italiji. – Mir u Vilafranki. – Kneginja Julija dolazi u Srbiju. – Nesloga na pomolu. – Dukatovački članci. – Protivudar Starog Gospodara. – Mitropolitova tajna. . . 55

1860.

Smrt engleskog konzula Fonblanka. – Kneginja Julija u Narodnom muzeju. – Predavanje Josifa Pančića. – Todorova subota. – Knez čita *Plavetnu knjigu* a Kneginja *Gospođu Bovari*. – San na Uskrs. – Potop u Srbiji. – Stari Gospodar u Brestovačkoj Banji a mlada Kneginja na putu za Ostende. – Olujna noć uoči Svetog Arhangela letnjeg. – Stari Gospodar boluje i umire. – Knez Mihailo M. Obrenović III. – Porta potvrđuje Kneževu dostojanstvo. – Kneginja se iz Evrope vraća na Božić. 185

1861.

Knez može i stiže sve.– U Bosni i Hercegovini veliko stradanje, u Ugarskoj isto. – Evropa vri. – Nevolje s uvodnikom koji piše sekretar Kneževske kancelarije. – Koncert Kornelija Stankovića. – Gde su košute? – Kneginja Julija u ugarskoj Dijeti. – Preobraženjska skupština. – Knez u slavi putuje kroz istočnu Srbiju, Kneginja mu se pridružuje. – Ustanci: karta Evrope posuta crvenim tačkama. – Susret austrijskog generala i vođe Hercegovačkog ustanka. – Rđave vesti u decembru. – Dvoroupravitelj otkriva kvar. – Njegova otrovna viđenja i snoviđenja. 268

1862.

Savindan, treći put. – Tajni odbor. – Fotograf crta zmije i zmajevе a Kneginja piše majci. – Da li pošтари znaju više

od Kneza? – U crnoj pustinji. – Knez u Srbiji, Kneginja na Ivanki. – Šta znači kratka vest u *Srbskim novinama*? – Dva samotnika na Dvoru. – Knez odlaže putovanje zbog nemira u Beogradu. – U šta se Dedalus prometnuo? – Pismo Kneginje Julije o događaju na Čukur-česmi, bombardovanju Beograda i još ponečem. – Knez uzima svu vlast u svoje ruke. – Konzuli u šatorima na Kalemegdanu. – Kneginja u ulozi saradnice. – Konferencija u Kanlidži završila rad: 12 crnih tačaka o Srbiji. – Ser Bulver odlazi iz Beograda a Knez stiska zube. – Njihove Svetlosti obilaze Manasiju, Ravanicu i Topolivnicu. – Uzbuna oko tovara oružja. – Knez povlači pravi potez u pravi čas. 333

1863.

Predviđanje. – Knez šalje Kneginju u London, u specijalnu misiju. Prati je Filip Hristić. Kneginja skreće pažnju engleske javnosti na srpsko pitanje. – Uspelo poslanstvo. – Depeša Kneginje Julije majci, grofici Hunjadi. – Knez u Beogradu, Kneginja u Parizu. – U audijenciji kod Cara i Carice Francuske. – Božić na Dvoru bez prizora od slatkiša. – Pismo, po drugi put. 439

1864.

Knez hoda kroz svoju pustinju. – Služba. – Kneginja obilazi gradove na obali Jadranskog mora, ali zamka Hunjadijevih se steže. – Povlačenje u samoću, u kloster. – Iznenadenje u novembru: Kneginja se vraća u Srbiju a doček je svečan. 459

1865.

Svi na mukama, a vreme prolazi. – Knez sve bolesniji. – Pripreme za veliku proslavu Ustanka u Takovu, posle pedeset godina. – Dvoroupravitelj postaje i scenograf-čarobnjak. – Topčider kao teatar u kome se odigrava Proslava. – Spoljašnji sjaj veliki, a u glavama ličnosti tama. – Kneginja odlazi, Knez ostaje. – Priča je završena a bezdno čeka. 473

Zahvalnost 489

Biografija Svetlane Velmar-Janković 491

BEZDNO

Napomena

Kako približiti jezik Kneza Mihaila i njegovih savremenika današnjem čitaocu, a ipak sačuvati patinu i tonalitet tog jezika? U nastojanju da odgovorim na ovo pitanje, odlučila sam se da ne menjam ništa ni u leksici, ni u sintaksi njegovog Dnevnika. Savremeni pravopis sam primenjivala delimično i nedosledno: pri pisanju priloga, ali ne i priloških imenica. Tako će se čitalac sresti sa oblicima *uveče* i *ujutru* ali i *u več* i *u jutro*, *poslepodne* i *posle podneva*, *iznenada* i *iz nenada*, *odavno* i *od davna*, *zanavek* i *za navek* i sl. Fonem *h*, uglavnom izostavljan u to vreme, pisala sam u nastavcima za sva lica množine prisvojnih zamenica kao i prvom licu jednine pogodbenog načina glagola *biti*. Nisam menjala stare oblike imenica, prideva i glagola koji, u savremenom jeziku, podrazumevaju fonem *h*. Tako je ostalo: *poode* i *pooditi*, *sarana* i *saraniti*, *manuti*, *odmenuti* i *mâ*, *ladnoća* i *ladan*, *iljada* i *râna*. Jednačenje suglasnika nije primenjivano, u želji da se sačuvaju sve nedoslednosti i promene koje se vide u jeziku Kneza Mihaila, a o kojima i on govori u Dnevniku. Čitalac će opaziti da se Knežev način pisanja postepeno menja, i to sve vreme dok piše Dnevnik.

U jeziku Anastasa Jovanovića ništa nije ispravljano. U Pismima Kneginje Julije, izvorno pisanim na mađarskom, prevodilac se trudio da sačuva izvestan starinski ton. U ovoj prilici, taj prevodilac je želeo da ostane anonimn.

Svi datumi su po starom kalendaru.

Anastas Jovanović: Knez Mihailo u enterijeru

Ko je, uistinu, bio Knez?

Pravog odgovora nema. Ni u prošlom, ni u sadašnjem vremenu.

U traganju za mogućim odgovorima, prizivamo u pomoć činjenice, stvarne i izmišljene, prozirnost stvari, u koju je verovao Nabokov, bezuzročno podudaranje pojava, koje je Jung nazvao sinhronicitetom a koje ćemo mi zvati čudom podudarnosti.

I polazimo, u neizvesnost i neprozirnost.

Ima jedna fotografija koja je u katalogu Muzeja grada Beograda zabeležena pod naslovom „Knez Mihailo u enterijeru“. Fotografiju je snimio Anastas Jovanović ali se ne zna tačno u kojoj godini. U poslednje vreme istraživači života Kneza Mihaila i Anastasa Jovanovića složni su, izgleda, u tome da je fotografija nastala pre 1859, znači pre povratka Kneza Miloša i Kneza Mihaila iz izgnanstva u Srbiju. Verovatno da je urađena 1856, u Beču, mada ima i onih koji misle da je snimljena na poljskom dobru Ivanka.

Anastas Jovanović je brižljivo pripremio sve što će snimati i snimiti. Knez Mihailo, središte fotografije, sedi u naslonjači

iz, kako stoji u katalogu, drugog rokokoja, prekrštenih nogu. Jedna ruka mu je na kolenima, druga laktom oslonjena o stočić. O tu oslonjenu ruku, zapravo savijenu šaku, oslonjena je i Kneževa glava. Pramen kose pada preko šake. Fotografija je ostvarena u jakim kontrastima svetlog i tamnog: Knez je u svetlom odelu, a odozgo nosi crni redengot. Visoko iznad njegove glave uvijena je svetla zavesa koja u naborima pada i iza naslonjače, ali su zidovi prostorije tamni. Osvetljena je Kneževa šaka kao i deo njegovog mladog lica, svetla je površina geografske karte stavljene na stočić. Reklo bi se da lakat u crnom redengotu ivicom dotiče geografsku kartu.

Ovi kontrasti svetlog i tamnog okružuju Kneza i teže ka njemu: smišljeni su i zato da bi se njegovo zamišljeno lice što bolje osvetlilo, spolja. Iznutra, iz sebe, ono zrači tminom. Ostali delovi fotografije predstavljeni su kao mešavina svetlog i tamnog. Bogati tamni stolnjak koji prekriva stočić samo se delimično vidi, kao blesak sjajnih šara na mekoj, tamnoj materiji; figura srednjovekovnog viteza od metala odbleskuje svetlost kacigom, gornjim delom oklopa i ispruženom nogom u oklopu – vitez stoji na stolu. Veliki portret Kneza Miloša na zidu ispod zavesa zatamnjen je, ali svetlo sija ordenje na njegovim grudima, dok vršak kragne što viri ispod okovratnika odore osvetljava lice Velikog Kneza već utonulo u senku. Najzagonetniji predmet na fotografiji jeste predmet koji se u katalogu opisuje kao ovalna fotografija Kneginje Julije, postavljena na stočić, iza savijene ruke Kneza Mihaila. Ovaj vrlo svetli predmet, uistinu ovalan, koji u svojoj dubini čuva siluetu Kneginje Julije, u belom, današnjem posmatraču može se učiniti kao ogledalo stavljeno tu i da prikupi svetlost i da odradi prisustvo još jedne ličnosti koja se, inače, na fotografiji ne bi videla. I da odbleskuje nerazgovetnost prošlosti, snimljene na četvrtastom komadu čvrstog kartona.

Okružen ovim predmetima i zauvek zadržan u vremenu što se obeležava kao sredina pedesetih godina XIX veka, Knez Mihailo gleda u sva vremena koja mu dolaze u susret. Taj pogled očiju, za koje Anastas Jovanović kaže da su bile gra-oraste, nije ni veseo ni radostan. Izraz lica je više zamišljen nego melanholičan, ali je i melanholičan. Sa te fotografije Knez posmatra svog posmatrača kao neko ko svesno pristaje na život bez vedrine, na postojanje po dužnosti. Ima u njemu i nečeg tvrdog, kao u svakom „junaku našeg doba“, iz te epohe. U Ljermontovljevom Pečorinu, na primer. Knez deluje kao lep, smeo, plemenit ali nimalo vedar jahač, iskusan u nesreći, spreman da jurne za jahačima Apokalipse.

Prema načinu na koji se u to vreme morala snimati fotografija odnosno talbotipija, Knez Mihailo je svakako dugo sedeo tako namešten, u tom nameštenom enterijeru. Pitanje koje nas danas kopka je: u kojoj se meri i u kojem smeru nameštao u sebi, izložen oku objektiva? Da li je ona ličnost kakvom je hteo da se predstavi baš ista ova koju nam predstavlja fotografija? Ličnost dvojaka, svetla i tamna? Ili, drugačije rečeno: da li se Knez, i nesvestan toga, menjao u sebi pod okom objektiva i pred okom svog prijatelja Anastasa Jovanovića, koji je, možda, bio i njegovo drugo Ja? Ili treće?

O Knezu Mihailu iz sredine pedesetih godina ne znamo mnogo. On je tada već oženjen Kneginjom Julijom, rođenom Hunjadi, i svima izgleda da je taj brak srećan. Povremeno žive u Beču, povremeno na svom dobru Ivanka, u Mađarskoj, koje je kupljeno uz novčanu pomoć Kneza Miloša. Kada borave u Beču, Knez i Kneginja vode život visokog bečkog društva: ide se u pozorišta, na koncerte, na prijeme, na trke, na balove. Kad su na poljskom dobru, život je uređen drugačije, o čemu takođe svedoče sačuvane fotografije, dve. Na jednoj, dosta nejasnoj, po svoj prilici snimljenoj oko 1855, vidi se elegantna

i tanušna Kneginja Julija kako zaustavlja male kočije sa dva konja, na ulazu u kuću na poljskom dobru pred lepim, rustičnim tremom. U kočijama se sluti i silueta muškarca, verovatno Kneževa? Zatamnjena je. Na drugoj fotografiji, iz iste godine, Kneginja stoji uz Kneza koji sedi na drvenoj stolici u bašti. Knez ima u svom držanju i u izrazu neto opušteno, razbarušeno, gotovo pustahijsko, što mogu imati srećni ljudi. Podseća na kakvog obesnog i čulnog mađarskog spahiju, samo napuštenog, bez osmeha.

U to doba, ako ste primetili, na fotografijama se niko ne osmehuje. To i nije čudno kad se zna da bi onaj koga fotografiju morao držati osmeh na licu sat, dva ili tri.

Iz 1857. godine sačuvano je i jedno pisamce koje je, kao poruku, Knez Mihailo ostavio – ili poslao – Anastasu Jovanoviću. Pisano je krajem septembra 1857, u Beču, i glasi:

„Dragi Molerčiću.

Molim Te nemoj zaboraviti da sutra, oko 5 sahata posle podneva idemo prvo kod Dimitrija a zatim, sa Julijom, u pazar. Ona kaže da sad kad smo iz Ivanke u Beč došli, više ne možemo živeti po seljanski, i da mora svoju garderobu so svem novom učiniti. Spremi se, daklem, za dug pazar, što Ti voliš a ja ne volim ni kako.

*Uvek Tvoj
ljubeći Te
Mihail“*

Kada je uzeo mladog Anastasa Jovanovića da s njim, 1842. godine, kao tumač putuje po Nemačkoj, jer je Anastas već dobro govorio nemački, Knez Miloš je mladića odmah prozvao Molerčić. Video je da se Anastas razume i u slikarstvo, i u rezbariju, i u litografiju, i u dagerotipiju, a i da sam ume molovati. Onaj nadimak je u porodici Obrenovića ostao

Anastasu zauvek: Knez Mihailo je najčešće tako zvao svog nekoliko godina starijeg, odanog prijatelja.

Ovo je podatak iz 1842. godine. Drugi podatak, koji sad sledi, potiče iz vremena sto pedeset godina kasnije, iz 1992. Ta dva podatka povezuju se na neobičan način.

U Domu penzionera na Bežanijskoj kosi umrla je, u julu 1992, jedna vrlo stara Gospođa. O njoj se pričalo da je nekada pripadala najvišem sloju beogradskog građanskog društva i da je bila imućna. Oni koji su se s njom družili u Domu, dok se nije sasvim povukla u svoju sobu, kažu da je Gospođa govorila nekoliko stranih jezika i da je rado i zanimljivo pričala o svojim putovanjima po Evropi, Africi i Maloj Aziji u periodu između dva svetska rata. Kad je umrla, bližila se svojoj stotoj godini ali je ostala bistre svesti i jasnog sećanja. Nikako nije brkala svoju lepu prošlost i svoju nelepu sadašnjost, koju je dočekala bez potomstva i bez imanja. Njeni daljni rođaci, jedan stariji gospodin i njegova supruga, koji su je povremeno posećivali u Domu, obavesteni su o Gospođinoj smrti. Ona je, u svojoj „Poslednjoj želji“, ostavila tačna uputstva i o načinu na koji želi da bude sahranjena, i o sredstvima za sahranu, i o tome šta učiniti sa nekoliko predmeta koji ostaju posle nje. U spisku tih predmeta koje je trebalo dostaviti starijem gospodinu, Gospođinom rođaku, pod brojem 5 stajalo je zapisano: „Dnevnik K. M., u svili, sa ukrasima od srebra i srebrnom kopčom, rezbarenom. Primljeno na čuvanje od Katarine A. Jovanović, kćeri Anastasa Jovanovića, u njenoj kući u Kosovskoj 25 u Beogradu. Uoči Drugog svetskog rata, možda 1940, više se ne sećam tačno. Predala mi ga je pred svoj polazak u Švajcarsku, uverena da ovaj Dnevnik treba da ostane u Beogradu i u Srbiji. Posle moje smrti molim da se Dnevnik preda nekom od istaknutih naučnika ili pisaca u koje se može imati poverenje a bavi se životom i sudbinom Kneza Mihaila Obrenovića III.“

Pošto i čudo podudranosti sklapa svoje osobito rezbarene kopče, dogodilo se ovo: u leto 1993, otprilike godinu dana posle Gospođine smrti, onaj stariji gospodin, njen daljni rođak, koji je preuzeo da se brine o predmetima iz njene zaostavštine, odnekud je čuo da se pisac ovih redova bavi životom Kneza Mihaila. (To odnekud moglo bi biti i jasnije, ali nije. Otkuda? Od koga? – ne zna se.) Ljubazno je ponudio na uvid zapise sačuvane u Kneževom Dnevniku, s molbom da mu se Dnevnik vrati.

Kao što će se videti na stranicama što slede, Knez Mihailo je ovaj Dnevnik vodio od 1858. do 1865: prvih godina dosta redovno i opširno, poslednjih sa velikim prekidima i škrto. Ipak, ovi zapisi, ispisani njegovom rukom i čuvani kroz decenije, kao lična Kneževa tajna, toliko su bitni za upoznavanje njegove ličnosti da verujem da se neću ogrešiti ako, 127 godina posle Kneževe smrti, doprinesem njihovom objavljivanju.

Knez Mihailo, Prince Michel, kako su ga zvali ne samo u Parizu, nego i u Beču, i u Pešti, i u Berlinu, i u Petrogradu, i u Londonu – svuda gde je boravio tokom sedamnaest godina svoga izgnanstva iz Srbije, počinje svoj dnevnik u maju 1858. godine. Dnevničke zapise podelili smo poglavlja obeležena godinom u kojoj su zapisi nastali.

1858

Idila na Ivanki. – Oluj se sprema u Srbiji. – Poseta lepe Ciganke. – Svetoandrejska skupština. – Malo i veliko primanje kod kneza Meterniha. – Miloš Obrenović po drugi put među Srbima.

Anastas Jovanović: Kneginja Julija u enterijeru

Dnevnik

5. maj

Ivanka

Prekrasno jutro. Julija većem izjašila da joj, kako kaže, majska rosa lice okvasi. Nisam sa njom, počem moram u hitnji napisati i odaslati pisma Svetlom Babi Mom i ljubeznom Dimitriju Tirki u Vijenu. Neizmerno sam Babi zahvalan, a to sam Mu i u ovom pismu što Mu ga jutros napisah kazao, na pomoći oko kupovine ove kuće i imanja. Ivanka je prvi dom moj posle tolikih godina potucanja po tuđim domovima i neprekidnog seljenja koje mi je nesnosno bilo. Kad bolje pomislim, vidim da sam jednako, tečajem svih ovih godina, kod nekoga u gostima bio i gostom se čustvovao. Domaćini su svugdi jako ljubezno me sretali i pazili, ali gost je gost i, što no naš narod reko, svakog gosta za tri dana dosta. Koliko sam na tim putovanjima mnogo naučio, izkazati se ne može, ali sam znao biti vrlo dešperatan kada sam od jednih domaćina polazio da bih kod drugih stigao. Uvek na putovanju, ili u tuđem domu, to je bio moj život kroz godine.

Ovdi, u Ivanki, sve je drugče. Ovdi smo Julija i ja našli svoju kuću, svoje ognjište, svoj mir. I ja, prvi put, svoju sreću ako tako šta smem i pomisliti a nekmoli izkazati. Ali sad, dok pišem a gledim kroz visoki pendžer svoga kabineta na zârno jutro što zasipa svetlilom nebesku i zemaljsku prostoriju, iz svega srca i duše zahvaljujem i Bogu Gospodu i Svetlom Babi Mom što mi podariše ove časove vere i spokoistva.

Evo Julije, vraća se. Čujem topot konja, a sada je većem i vidim kako stiže pred trem, sva zajapurena od jahanja, rose i jutra. I sva nasmejana. Hitam joj u susret.

28. maj

Ivanka

Jutro sjaji. Na nebu puno oblačaka, kao parčadi nekog runa, u svetlosti opratih. Kod nas su grof Ziči, Julijin ujak, i Laslo, njen brat. Oni jošte spavaju. Sinoć smo do kasna karata igrali i mnogo se smejali. Kad karata igram, na prirodu ljudsku što se u igri izkazuje, iz prikrajka gledim. Snova sam zbunjen što svi takovo udovoljstvije imadu u tome da jedni druge varaju. I ja. Tako sam se sinoć sa svima njima u glas smejao a u sebi više zdvojan ostao. Julija je mene lahko pobediti uspela, kao i obično, ali je i svog brata i svog ujaka nadigrala. Tome se jako radovala, i sve rukama pljeskala. Lepo joj je stajalo pa sam se i sam radovati počeo.

Od te igre neka me je vnutrena groznica pred samu zoru fatati stala. Da je oteram, u svoje sam vreme ustao, toaletu i vedžbe svoje uradio i u šetnju brzim hodom izišao. Tako je sve okolo mene mirisno i svim čustvima prijatno bilo da sam osetio kako blago smirenije sve više obuzima me. Vratio sam se čio, ona groznica sosvem nestala. Po tom uzeh Rječnik i Gramatiku Gospodina Vuka, moga učitelja, da ih malo tolkujem, što i inače jutrom činim. Nema tih

dukata kojima se njegov trud nagraditi može. Veoma me veseli što je, kanda, i Svetli Baba moj to napokon razumeti pristao, jer je spremniji dati novaca kad Vuku šta zatreba. I s njime se o mnogo čem sovjetuje. Mi bismo s jeseni, ako to njemu pogodno bude bilo, Vuka mogli ovd, u Ivanku pozvati, celo mu levo krilo kuće dati da na miru radi. Ovd bi takov spokoj i zdrav vazduh imao kakav se više nigdi naći ne može. I u Vijeni i u Peterburgu Vuk veliki deo dana u razgovoru sa ljudima prolaziti mora, a ovd bi vas dan za sebe i svoj rad imao. Nadam se da ni Julija protivu toga ne bi bila. Ona se uvek gostima veseli i stalno misli o tome kako bi im jošte ugoditi mogla, kakva god da su im želanija. Vuk bi joj svesem neobičan gost bio, a siguran sam da bi je to razgaljivalo.

Osetiti se većem može da će ovo sveže i prozračno jutro u topao dan preći. Raste.

3. julij

Ivanka

Sinoć smo u bašči dugo sedili, jer je sparina velika bila. Posle deset sahata vetrić se neki podigao pak se lakše dihati moglo. Doneo nam je i miris zrelog žita, koji jošte od kako sam dete bio, volim. Moja Presvetla Mati znala je, dok smo u Šarenom konaku u Kragujevcu boravili, a to su sretna vremena bila, u prve večeri meseca julija da pažnju obrati mom bratu Milanu i meni: „Odite deco, da vazduh mirišite: da osetite kako zrelo žito miriši.“

Kad nam je vetrić malo kroz odaje prošetao i mi malo od sparnog dana otdahnuli, Julija je svirala. Prvo Šopena, jedan preludij i jedan noktruno njegov, a onda Lista čije smo dve nove sonate onomadne, kad smo u Požunu bili, nabavili. Opet je svirala one delove iz „Ljubavnih snova“ što

odavna napamet znade. Pre no što smo na spavanje pošli ja sam joj, kako to često činim, uzeo Da Vinji čitati. Čitao sam, dabogme, i „Smrt vukovu“, „La mort du loup“. Kad sam do onog mesta stigao gdi Da Vinji o vuku kazuje kako pred svojom jazbinom na straži sedi dok lovci mu se sa sviju strana bezšumno približuju, a vučica se sa vučićima sigra, Julija grunu u plač. I na grudi sam je svoje privijao, i kosu i ruke milovao a ona mi se u naručiju sva tresla. Jedvice sam je smirio. Na pitanje od kud joj je takav plač strašan došao prvo ne htede odgovoriti, sve krijući glavu na moje prsi, a onda mi rekne da će sad, eto, već pet godina biti kako smo u sretnom sojuzu združeni, a da dece nemamo. Eto, kod Da Vinji i vučici dato je da svoje nestašno potomstvo u igri promatra, a njoj to Milostivi Gospodin uskraćuje.

Napose sam je uspokojiti uspeo. Opomenuo sam je da nam Gospod Bog nije svu nadeždu oduzeo, ako nas je u izkušeniye dugog čekanja uveo. Ona se jednako u banjama leči, zdravlje svoje pazi i jošte strpljenja imati mora pa će Gospod Bog i nama milost svoju i blagoslov podariti.

Posle mi je kao dete na ramenu zaspala, izcrpena. Jutros je za jahanje nisam budio; da je sa mnom izjašila, morala bi osetiti onaj blagosloveni dah plodne zemlje, zrelog žita što se odasvud iz tla, ka nebu, sa jutrom odizao. Celu grud moju taj je dah izpunio, i molio sam se od srdca Milostivom Gospodu da i nama, Juliji i meni, plodnost podari. I vezu našu potomstvom blagoslovi.

4. julij, u zoru

Snova izkrsnuo. Posle grdnih godina. Uz prozor priljubio se pa šapće: „Bog da ti milost svoju i blagoslov podari – to si, mniš, zaslužio? A su čim, ako smem pitati? Koje dobro *Ti* činiš? I kome?“

Ne poznajem ga, počem uvek u senku neku zamakne, i sam senka. Pčinjava se da glavom maše, kao čudi mi se, a ja, u postelji nepomeriv ležim, sav u ladnom znoju. Poimam da je jako mlad i elegantno, prema onoj modi davnašnjoj, iz 1840, odeven: kao da beli cilindar u ruci drži a beli prsluk pod frakom crnim nosi. Malo se, kanda, na štap oslanja, a mnogo se, kanda, podsmejkuje. No ništa od svega ne siguram, jer su senka i on svejednako jedno, samo po nekad senka njegova od senke ostale razdvoji se i zadrkturi.

Nadeždu sam gajio da nikada više taj šapat čuti neću. Kad mi se ono poslednji put javio? U Zemunu, posle begstva? Ili u Novom Sadu, posle Materine smrti? Ne pamtim, davno bi.

5. avgust

Ivanka

Juče u predvečerje nam je Molerčić stigao. Kad sam ga vidio kako iz kočija jošte smanjen od današnje vrućine izilazi, u susret sam mu požurio. Ali se on, kako je na tle stupio, kao Antej kad bi petom zemlju dotaknuo, odmah nekako izpravio i čvrst postao. Samo mi je oslabljen i u licu potavnio došao. Pitam ga šta mu je, a on veli da je u Vijeni takova strašna sparina da su se svi, što se tamo jošte nalaze, u kuće pozatvarali.

Julija je za Molerčića krasnu i laku večeru dala pripremiti. Znade ona šta naš prijatelj voli, pa smo ladnu čorbu od krastavaca imali, jastoga u majonezi, paštetu od zeca, teletinu u aspiku, sleđene višnjje, ajskafe, voće. I, dabogme, francuskog rokfora, kao dessert. Uz to smo belo vino pili, što su nam iz Smedereva, sa našega imanja poslali, izvrsno je, lanjska berba, a za tim tokajsko i burgundsko.

Za vreme večere u kojoj je jako uživati umeo, Molerčić nam je pripovedao da se u Srbiji većem celo leto oluj

priprema. U Vijenu glasovi odavna stižu da narod više nika-ko neće Aleksandra Karađorđevića za Kneza, a da stranka što za nas je, sve više pristalica broji. U glas se, veli, u Beogradu traži da na jesen se Skupština održi na kojoj će narod svoju volju izkazati. Činovnika namnožilo se pa su, čini se, svima na grbaču seli. Svi čustvo imadu da je buna tu, na pragu, samo da se veliki letnji poslovi sovrše.

I Baba mi, u pismu što mi ga je od Njega Molerčić doneo, o istome piše. Odmah ću Mu odpisati i svoje mnjenje reći. Nikakova poverenija u to ne treba imati, da će Knez Aleksandar lahko na kakovu bilo promenu pristati i vlast iz ruku dati. Pamtim ga iz vremena kada mi je ađutant bio, za ondašnje vlade moje. Kao oficir on je dobro spreman, al kao čovek jako nesiguran. Vazda zapovedi primati mora, a od kako je Knez, vladalac postao, te mu zapovedi valjada od Knjeginje Perside dolaze. Ona je jaka žena i znade vlast u rukama držati pa mu neće dati da je izpusti. Osem toga, na jedan način valja narodno raspoloženije tolmačiti dok se narod samo u glas buni, a na drugi način kada mu čas dođe da u bunu krenuti mora. To se najboljije 1848, u Madžarskoj buni, viditi dalo. Moje je mnjenje da u ocenama narodnog raspoloženija jako oprezan valja biti, osobito stoga što su sad oni, koji nama stranu drže, spremni da vide sve što zbi-va se više nama u prilog no što uistinu biti može. Ali, Baba je mudar pa će i sada znati kako je najboljije držati se. Na prvome mestu je da Srbija nikako u krv ne ugazi.

Knezu se Aleksandru jedno priznati mora, a to je da je do prosvęštenija Srba mnogo deržao, pa tu mnogo i uradio. Već se, vele, i u Beogradu i u celoj Srbiji ono pokolenije oseća što je do nedavna na strani visoke škole učilo. A to je dobro. Prosvęštenije je i meni vazda na prvom mestu bilo.

Dok se ovaj razgovor vodio, Julija je u svem sa mnom soglasna bila.

Onda nam je, kad je noć sasvsem ovladala i svežina osvojila, Molerčić zabavno pripovedao o tome kako ga je slovo Ž u svet odposlalo. Kad je šegrt u štampariji u Beogradu postao, jedva da mu je sedamnaest godina bilo, jako se vedžbao da pečate izrezuje. Jednoga dana upravitelj štamparije, Jakov Jakšić, očajan dođe i kaže da je zapoved od Knjaza Miloša iz Kragujevca dobio da slova za prvi srbski bukvar za četrnaest dana sva odpečatana budu, a bukvar odposlan Knjazu u Kragujevac. U taj čas ni jednog izlivenog slova za bukvar u nas bilo nije, a da se naruče u Vijeni dva meseca potrebuje. Onda se Molerčić javi i kaže kako bi on pokušao da noćas jedno slovo izreže pa da u jutro vide kako će biti. U nevolji u kakvoj se našao bio, upravitelj i ostali faktori pristanu. Cele te noći se naš divni Molerčić sa bukvom Ž borio i trud ne bude uzaludan. U jutro su svi bukvom Ž zadovoljni bili i odmah je u olovo izliju, a Molerčić se na ostala slova baci. Tako je Knjaz Miloš, Milostivi Baba moj, za četrnaest dana egzemplare prvog bukvara srbskog u rukama držao, i veoma time udovoljen bio. Kada mu upravitelj štamparije o Molerčićevom danonoćnom trudu izpripoveda, Baba odmah zapovedi da se tom momčiću štipendija za nauke u Vijeni dadne i tako naš Molerčić već te jeseni, 1838, u Vijenu dođe da uči.

Ja sam i od ranije po nešto o tome načuo bio, ali celu priču o pečatnji prvog srbskog bukvara Dimitrija Davidovića tek sada od Molerčića čuo. Kako je Baba uvek umeo u pravi čas pravi potez načiniti! Juliji su, dok je Molerčić pripovedao, oči pune suza bile.

Posle smo, u ćutnji, sve troje dugo u ozvezdano nebo gledili. A nebo je bilo gusto od krupnih, bleštećih se zvezda.